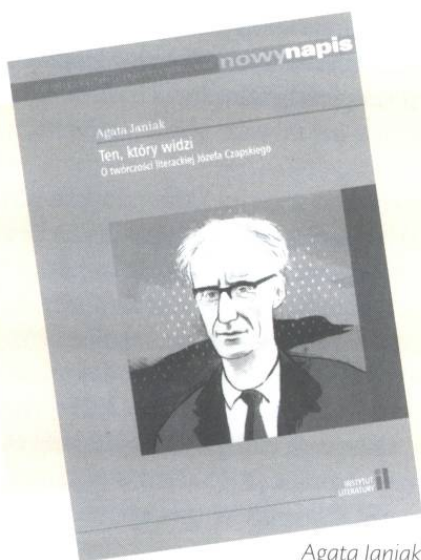

*Józef Czapski
jest postacią wciąż jeszcze –
mimo kilku niezwykle
ciekawych omówień i monografii
poświęconych jego życiu i twórczości,
w tym ważnej książki zmarłego
niedawno Wojciecha Karpińskiego
– nie do końca odkrytą. A przecież
zmarły blisko trzydzieści lat temu
malarz, pisarz, filozof i –
przede wszystkim – wielki świadek
polskiej historii XX wieku
to ktoś, kto zasługuje
na pełne i dogłębne
poznanie.*

Agata Janiak
Ten, który widzi
o twórczości literackiej Józefa Czapskiego
Kraków : Instytut Literatury, 2020

131 s. : il. ; 24 cm

(BIBLIOTEKA KRYTYKI LITERACKIEJ KWARTALNIKA
„NOWY NAPIS”). – Zł 16

Świat słów Józefa Czapskiego

Wojciech Kaliszewski

To ktoś, kto miał i ma nam wciąż wiele do powiedzenia. To ktoś, kto swoimi artystycznymi, duchowymi i intelektualnymi horyzontami obejmował ogromną wewnętrzną i zewnętrzną przestrzeń ludzkiego świata. Czapski – urodzony w 1896 roku – należał do pokolenia, które towarzyszyło aktywnie narodzinom wolnej Polski, broniło jej wolności przed bolszewikami w roku 1920, tworzyło ją i rozwijało, ale które przeżyło także jej klęskę, dramat okupacji i było świadkiem jej powojennego sowieckiego zniewolenia. Skala tych przeżyć miała prawdziwie tragiczny wymiar i to ona w znaczący sposób uformowała jego osobowość, nakładając się na metafizyczną wyobraźnię oraz niezwykłą wrażliwość artysty. Trzeba o tym pamiętać, próbując w pełni poznać to, co Józef Czapski rzeczywiście przedstawiał w swoim malarstwie i pisarstwie.

Tych kilka refleksji nasunęło mi się po przeczytaniu książki Agaty Janiak zatytułowanej *Ten, który widzi. O twórczości literackiej Józefa Czapskiego*, która ukazała się jako tom Biblioteki Krytyki Literackiej Kwartalnika „Nowy Napis” i została wydana przez Instytut Literatury. Stanowi próbę – ale nie w znaczeniu eseistycznym – ukazania drogi życia i twórczości autora *Na nieludzkiej ziemi*. Idea i koncepcja książki odpowiada przekonaniu o konieczności przedstawienia oraz przybliżenia twórczości wybitnego artysty i intelektualisty szerszemu gronu czytelników. Jest to więc rodzaj uporządkowanego metodologicznie wprowadzenia do – przede wszystkim – pisarskiego dzieła Józefa Czapskiego.

Ten, który widzi rozpoczyna zdanie, które warto tutaj przytoczyć: „Biografia Józefa Czapskiego w dużej mierze uwarunkowana jest burzliwą historią XX wieku, a literacka i malarska twórczość artysty w istotny sposób odzwierciedla przemiany społeczne i kulturowe, jakie zachodziły w Europie w ostatnim stuleciu”. To prawda. Czapski był świadkiem niemal wszystkich wydarzeń, które przetoczyły się przez nasz kontynent. W książce Agaty Janiak stanowią one czytelne tło umożliwiające bliższe i dokładniejsze oświetlenie pisarstwa Czapskiego.

Książka skonstruowana została zgodnie z porządkiem chronologicznym. Jej ramę stanowi układ znaczących dla Czapskiego wydarzeń biograficznych. Autorka podkreśla także istotną rolę rodziców w kształtowaniu osobowości przyszłego pisarza i malarza. Ale więcej miejsca warto byłoby na pewno poświęcić jego osobistej formacji religijnej. Czapski budował swoją wizję świata i człowieka na fundamencie metafizycznym. Wiara – choć może czasami interpretowana w sposób nie do końca ortodoksyjny – była dla niego najważniejszą podstawą moralnych inspiracji. Na miłości, której niezgłębionym źródłem jest Bóg, budował przeciw swój pacyfizm, na niej opierał relacje z innymi ludźmi i w jej świetle oceniał wydarzenia, których był świadkiem i w których uczestniczył. Miłość nadawała – jak pisał – sens naszemu życiu tutaj i budowała nadzieję na obecność oraz współistnienie po śmierci.

W biografii Józefa Czapskiego punktem przełomowym była wojna. Pisarz podzielił losy tysięcy Polaków, którzy dostali się w 1939 roku do sowieckiej niewoli. Przeżył obóz w Starobielsku. Następnie trafił do armii Andersa. Wtedy powierzono mu misję poszukiwania zaginionych w Rosji sowieckiej polskich oficerów. Była to misja dramatyczna, bo ci, których Czapski szukał, zostali przecież wcześniej zamordowani w Katyniu. Te straszne przeżycia znalazły potem swój wyraz we *Wspomnieniach starobielskich* i *Na nieludzkiej ziemi*. Autorka przybliży czytelnikowi te książki, dodając jednocześnie omówienie rozproszonych w pismach emigracyjnych wypowiedzi i tekstów Czapskiego na temat wojennych losów Polaków, ale także na temat Rosji, jej kultury, filozofii, literatury oraz historii i miejsca w świecie.

Osobny rozdział autorka poświęciła czasom tworzenia, redagowania i obecności Czapskiego w „Kulturze”. To były jego lata emigracyjne, lata życia niezwykle owocnego i twórczego, ale także lata odcięcia od Polski. Czapski pisał, malował i wciąż rozwijał swoją

osobowość, stając się postacią coraz bardziej znaną nie tylko na emigracji, ale także w kraju. Tę drogę rozwoju pisarza można prześledzić, czytając jego zapiski o charakterze dziennika oraz eseje. W otwartej i zarazem osobistej formie Józef Czapski wypowiadał się najchętniej, pisząc bez narzucanego mu z zewnątrz dystansu, mierząc się z tematami naprawdę dla niego ważnymi i znaczącymi. Agata Janiak stara się rzetelnie opisać ten etap życia i pracy autora *Wyrwanych stron*. Przedstawia – wskazując na odpowiednie przykłady – kierunek rozwoju pisarstwa Czapskiego. Bo jego eseje, zapiski i artykuły stale jakby pulsowały, żyły, nie zastygały w formach zamkniętych. W pisarstwie Czapskiego krzyżowały się i dopełniały nieustannie dwa sposoby poznawania rzeczywistości: zmysłowy, wzrokowy, właściwy dla malarskiego ujęcia i drugi, intelektualno-duchowy, prowadzący do głębokiego, wewnętrznego odbioru świata. Książka Agaty Janiak wskazuje na te powiązania i zbliżenia występujące u Czapskiego. Dzięki temu ktoś, kto sięgnie po wspomnienia lub eseje Czapskiego, będzie miał do nich ważny klucz.

Janiak wskazuje poza tym w swojej książce także na istotne źródła intelektualne i duchowe, z których Józef Czapski czerpał. Takim źródłem była – między innymi – myśl Simone Weil. Postawa autora *Wyrwanych stron* dużo jej zawdzięcza. Wiele inspiracji zaczerpnął Czapski również od Stanisława Brzozowskiego, którego *Pamiętnik* bardzo sobie cenił i któremu poświęcił znakomity esej.

Książka Agaty Janiak przeciera szlak, otwiera na pewno dla wielu czytelników drogę do osoby i twórczości Józefa Czapskiego. Bo przecież jest to jedna z ważniejszych postaci w naszej kulturze dramatycznych czasów wojny i nie mniej dramatycznych czasów powojennych. Jego uwagi i spostrzeżenia, opinie i sądy, z którymi nie zawsze przecież trzeba się w pełni zgadzać, stanowią nie tylko bezcenne świadectwo epoki, ale są też żywą pamiątką formacji intelektualnej pokolenia urodzonego na początku XX stulecia. ◉